

ZBIGNIEW ZIOŁO

Podkarpacka Szkoła Wyższa im. Bł. ks. W. Findysza w Jaśle

FUNKCJONOWANIE STRUKTURY PRZESTRZENNEJ WOJ. MAŁOPOLSKIEGO

Abstract: The Spatial Structure and Functioning of the Małopolskie Voivodeship. In conditions of intensifying globalization processes increasing role in the socio-economic and cultural development will fall to regional systems. Starting from these premises the subject of this paper is the outline of the Malopolska regional structure and identification of its key elements. Then there were determined the economic potentials and functions of growth centers and regularities in terms of their spatial arrangement. In the structure of Małopolskie Voivodeship the predominant regional center was distinguished, along with its inner and outer zones. The proposals presented can be the basis for the management in the area of the spatial organization of space and also they can be useful for the designation of the directions of the regions further development.

Key words: Małopolskie Voivodeship, regional systems, spatial organization, spatial structure.

Wprowadzenie

W warunkach nasilających się procesów globalizacji coraz większa rola w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego będzie przypadać układom regionalnym. W coraz poważniejszym stopniu będą one odpowiedzialne za podnoszenie jakości i poziomu życia ludności. Dokonywać się to powinno w drodze wykorzystywania zasobów wewnętrznych oraz impulsów płynących z otoczenia, w nawiązaniu do współczesnych tendencji rozwoju cywilizacyjnego. Dlatego ciągle aktualnym problemem jest konieczność coraz precyzyjniejszego poznania procesów kształtowania układów regionalnych w zmieniających się warunkach rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego, doskonalenia instrumentów i metod racjonalnego zarządzania, wytyczania nowych kierunków przemian oraz wypracowywania odpowiednich strategii. Szczególne znaczenie ma to obecnie, w sytuacji kryzysowej, w której, jak wskazują ostatnie lata, często zanika solidarność międzynarodowa, ale także międzyregionalna, a uruchamiają się mechanizmy ratowania przed recesją właściwych sobie układów przestrzennych kontynentalnych i krajowych, a tak-

że układów regionalnych i lokalnych. Sytuacja kryzysowa zmienia dotychczasowe tendencje rozwoju prowadząc do recesji czy stagnacji potencjału ekonomicznego przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych, a w konsekwencji różnej skali struktur przestrzennych.

Problematyka kształtowania struktur regionalnych¹ jest bardzo rozległa i dotyczy: uwarunkowań rozwoju struktur regionalnych [Kuciński 1990; Ziolo 1996b; Parysek, Stryjakiewicz 2008; Kudełko 2003, 2007, 2013], organizacji i zarządzania [Stachowicz *et al.* 2014], ładu przestrzennego [Ślęzak, Ziolo 2003], nowych wyzwań rozwojowych [Harańczyk, Kudłacz 2010; Harańczyk 2011], celów i polityki zintegrowanego rozwoju [Gaczek 2013; Małuszyńska 2013; Churski 2014], nowych kierunków rozwojowych [Maik 2013] oraz propozycji nowych koncepcji metodologicznych [Ziolo 2003; Kudełko 2005, 2013; Stryjakiewicz 2010; Korenik 2011; Gruchman 2012; Kuźnik 2013; Klasik *et al.* 2014]. Otwierają one nowe pola badawcze dotyczące dążenia do coraz precyzyjniejszego poznania funkcjonowania i kształtowania się wewnętrznych struktur regionalnych oraz ich odzwierciedlenie w przestrzennej organizacji. Wychodząc z powyższych przesłanek przedmiotem prezentowanych rozważań jest próba zarysowania struktury przestrzennej woj. małopolskiego, która może być podstawą wytyczania kierunków jego dalszego rozwoju. Wychodzimy z założenia, że problematyka kształtowania struktur regionalnych staje się coraz bardziej aktualna i wynika z zarysowujących się tendencji wkraczania w informacyjną fazę rozwoju oraz przejmowania coraz większej odpowiedzialności samorządowych władz regionalnych za procesy rozwojowe związanych z nimi struktur przestrzennych.

1. Model funkcjonowania regionu

Region społeczno-gospodarczy i kulturowy nie jest odizolowanym elementem w przestrzeni geograficznej, ale funkcjonuje i rozwija się w zmieniającym się otoczeniu i obejmuje wewnętrzne elementy przyrodnicze, społeczno-gospodarcze i kulturowe (tab. 1). Wpływ na procesy kształtowania regionu wywierają różne kategorie otoczenia: ponadregionalne, krajowe, europejskie, zwłaszcza Unii Europejskiej i światowe.

¹ *Region ekonomiczny, społeczno-gospodarczy* jest pojęciem wieloznacznym. Traktowany jest jako obiektywna kategoria występująca w rzeczywistości lub jako pojęcie intelektualne. W pierwszym ujęciu region traktowany jest jako: obszar jednorodny, obszar ciążen i powiązań usługowych, terytorialnie wykształcony kompleks produkcyjno-usługowy. Drugie ujęcie region traktuje jako swoiste narzędzie analizy naukowej stosowane do generalizacji, szeregowania studiowania przestrzennych skupień zjawisk społeczno-gospodarczych. Komisja Metod Regionalizacji Międzynarodowej Unii Geograficznej przyjęła trzy podstawowe znaczenia regionu, jako: narzędzie analizy przestrzennej, narzędzie organizacji i działania społecznego, przedmiot poznania i badania. Wyróżnia się również *region administracyjny* (najczęściej odnoszony do obszaru województwa), który traktowany jest jako terytorialna część gospodarki narodowej charakteryzująca się nie tylko gospodarczą ale i administracyjną całością o jednolitych organach zarządzania.

Tabela 1

Model funkcjonowania regionu małopolskiego

Elementy modelu			Otoczenie regionu				Woj. małopolskie - Region	Struktury administracyjne regionu		
			Światowe	Europejskie	Krajowe	Ponadregionalne		Subregiony	Powiaty	Gminy
			O_1	O_2	O_3	O_4	R	S_1	S_2	S_3
Otoczenie regionu	Światowe	O_1	O_2	o_{12}^o	o_{13}^o	o_{14}^o	o_{1r}^o	o_{11}^s	o_{12}^s	o_{13}^s
	Europejskie	O_2	o_{21}^o	o_{22}^o	o_{23}^o	o_{24}^o	o_{2r}^o	o_{21}^s	o_{22}^s	o_{23}^s
	Krajowe	O_3	o_{31}^o	o_{32}^o	o_{33}^o	o_{34}^o	o_{3r}^o	o_{31}^s	o_{32}^s	o_{33}^s
	Ponadregionalne	O_4	o_{41}^o	o_{42}^o	o_{43}^o	o_{44}^o	o_{4r}^o	o_{41}^s	o_{42}^s	o_{43}^s
Województwo małopolskie – Region		R	r_{1r}^o	r_{2r}^o	r_{3r}^o	r_{4r}^o	r_r^o	r_{1r}^s	r_{2r}^s	r_{3r}^s
Struktury administracyjne regionu	Subregiony	S_1	s_{11}^o	s_{12}^o	s_{13}^o	s_{14}^o	s_{1r}^o	s_{11}^s	s_{12}^s	s_{13}^s
	Powiaty	S_2	s_{21}^o	s_{22}^o	s_{23}^o	s_{24}^o	s_{2r}^o	s_{21}^s	s_{22}^s	s_{23}^s
	Gminy	S_3	s_{31}^o	s_{32}^o	s_{33}^o	s_{34}^o	s_{3r}^o	s_{31}^s	s_{32}^s	s_{33}^s

Źródło: Opracowanie własne.

Poszczególne kategorie otoczenia mają własne cele rozwojowe, odznaczają się różnymi regułami rozwoju oraz zróżnicowanym poziomem rozwoju ekonomicznego, społecznego i kulturowego, a także wyznają często odmienne wzorce kulturowe.

Powiązania zachodzące w otoczeniu światowym ilustrują relacje [o_{11}^o]. Odnoszą się one do: przepływu kapitału, warunków funkcjonowania globalnych korporacji przemysłowych, usługowych, instytucji finansowych i wymiany handlowej oraz przepływu innowacji, technologii, osiągnięć naukowych, a także zjawisk negatywnych zagrażających warunkom życia, takich jak: kryzysy gospodarcze, kataklizmy, epidemie, terroryzm i in.

Otoczenie europejskie związane z Unią Europejską prowadzi do integracji społecznej i gospodarczej, która ma na celu stworzenie nowego w strukturze światowej i konkurencyjnego bieguna wzrostu w stosunku do gospodarki amerykańskiej, japońskiej i grupy państw BRICS [o_{22}^o]. Odmienne cele stawia sobie otoczenie wschodnio-europejskie kładące nacisk na utrzymanie dawnych stref wpływu gospodarczego i politycznego.

Otoczenie krajowe również ma własne priorytety wynikające z chęci podniesienia jego pozycji konkurencyjnej i włączenie się do grupy państw najwyżej rozwiniętych [o_{33}^o], również otoczenie ponadregionalne obejmujące zazwyczaj sąsiednie obszary szuka dróg przyspieszenia dotychczasowego poziomu rozwoju [o_{44}^o].

Podobnie region społeczno-ekonomiczny (administracyjny) w zależności od własnej bazy ekonomicznej i poziomu rozwoju odznacza się wewnętrznymi sprzężeniami prowadzącymi do podnoszenia jakości życia społeczeństwa [r^r].

Układ regionalny nie stanowi jednolitej struktury ale obejmuje różne szczeble zarządzania i planowania, mające do realizacji określone zadania, a reprezentują ich subregiony [s^s₁₁], powiaty [s^s₂₂] i gminy [s^s₃₃].

Wyróżnione kategorie otoczenia oraz elementy wewnętrznej struktury regionu nie funkcjonują samodzielnie ale odznaczają się różnymi rodzajami powiązań aktywnych i pasywnych, które mogą wpływać jako czynniki pobudzające, jak i ograniczające możliwości rozwoju poszczególnych elementów. Powiązania aktywne ilustrują wiersze tabeli, np. wpływ otoczenia światowego na wyróżnione elementy wyrażają relacje od [o^o₁₂] do [o^s₁₃]. Powiązania pasywne odnoszą się do wpływu poszczególnych elementów na dany układ, prezentują kolumny tabeli, np. wpływ na otoczenie światowe opisuje kolumna relacji od [o^o₂₁] do [s^o₃₁]. Nasilenie relacji wynika z potencjalnych korzyści ekonomicznych i społecznych, z zachowaniem reguł konkurencyjności.

2. Elementy struktury funkcjonalnej regionu

W procesie funkcjonowania i rozwoju regionu podstawową rolę odgrywa jakość i potencjał elementów struktury funkcjonalnej (tab. 2). Zasadnicze znaczenie dla procesów rozwoju regionu mają elementy podstawowe (X₁), które stanowią jego główną bazę ekonomiczną [Ziolo 2003]. Przez różnorodne oddziaływanie wpływają one na kształtowanie się pozostałych elementów struktury regionalnej o funkcjach: komplementarnych (X₂), standardowych (X₃) oraz lokalnych (X₄).

Na możliwość wpływu polityki regionalnej na pobudzanie procesów rozwoju ważną rolę odgrywa struktura własności podmiotów gospodarczych (Y₁, ... Y₆) oraz relacje aktywne i pasywne zachodzące między nimi. Na podmioty będące własnością państwową (Y₁) i państwowych osób prawnych (X₂), podstawowy wpływ wywierają krajowe instytucje państwowe, które mogą na nie oddziaływać przez instrumenty bezpośredniego czy pośredniego oddziaływania mające na celu poprawę nie tylko wyników ekonomicznych ale mogą uwzględniać także korzyści społeczne. Podobnie, podmioty własności komunalnej (X₃) są z reguły zarządzane przez samorządowe władze administracyjne, które również mniejszą uwagę mogą przypisywać efektom ekonomicznym, a w większym stopniu mieć na uwadze podnoszenie jakości życia społeczeństwa i w tym celu wspierać je np. odpowiednimi dotacjami. Natomiast przedsiębiorstwa własności prywatnej (X₄) zarządzane są przez ich właścicieli mieszkających zazwyczaj na terenie kraju, podczas gdy przedsiębiorstwa własności zagranicznej (X₅) podlegają najczęściej zarządom dużych korporacji mających swoje siedziby na terenie innego państwa. Na kierunki działalności przedsiębiorstw

Tabela 2

Model funkcjonowania elementów funkcjonalnych regionu

Elementy struktury funkcjonalnej regionu, położenie centrów w strukturze regionu		Podstawowe		Państwa	Państwowych osób prawnych	Komunalna	Prywatna	Zagraniczna	Mieszana	Centrum	Strafa wewnętrzna	Strafa zewnętrzna	Strafa marginalna	
		X_1	X_2	X_3	X_4	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4
Elementy funkcjonalne	Podstawowe	X_1	X_2	X_3	X_4	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_1	X_2	X_3	X_4
	Komplementarne	X_2	X_1	X_3	X_4	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_1	X_2	X_3	X_4
	Standardowe	X_3	X_4	X_1	X_2	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_1	X_2	X_3	X_4
	Lokalne	X_4	X_1	X_2	X_3	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_1	X_2	X_3	X_4
Typy własności	Państwowa	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4
	Państwowych osób prawnych	Y_2	Y_1	Y_3	Y_4	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4
	Komunalna	Y_3	Y_4	Y_1	Y_2	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4
	Prywatna	Y_4	Y_1	Y_2	Y_3	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4
	Zagraniczna	Y_5	Y_6	Y_3	Y_4	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4
	Mieszana	Y_6	Y_3	Y_4	Y_1	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4	Y_5	Y_1	Y_2	Y_3	Y_4
Położenie w strukturze przestrzennej regionu	Centrum	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4
	Strafa wewnętrzna	Z_2	Z_1	Z_3	Z_4	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4
	Strafa zewnętrzna	Z_3	Z_4	Z_1	Z_2	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4
	Strafa marginalna	Z_4	Z_3	Z_2	Z_1	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4

Źródło: Opracowanie własne.

o własności mieszanej (Y_6) zazwyczaj wpływa udział dominującego kapitału właścicielskiego, dlatego odznaczają się różną podatnością na procesy sterowania ich przemianami z uwzględnieniem interesu regionu. Podmioty te rządzą się mikroekonomicznymi regułami rozwoju, w których podstawowym kryterium działalności jest wynik finansowy. Bardzo złożonym problemem w zakresie możliwości pewnej koordynacji działalności tych kategorii przedsiębiorstw na rzecz rozwoju regionu, jest wykorzystanie reguł mezoekonomicznych, które uwzględniają wzajemne korzyści przedsiębiorstw poszczególnych typów własności oraz racjonalne kierunki rozwoju regionu [Zioło 1996a].

Duże znaczenie dla funkcjonowania i rozwoju struktury przestrzennej regionu ma położenie różnych typów podmiotów gospodarczych i instytucji oraz ich wpływ na możliwości rozwoju potencjału gospodarczego i społecznego centrów wzrostu społeczno-gospodarczego [Kudełko 2003, 2013]. W strukturze przestrzennej regionu położenie centrów wykazują określone prawidłowości. Dominujące znaczenie ma wykształcone o największym potencjale gospodarczym i społecznym centrum regionalne (Z_1), a następnie przestrzenne układy centrów o mniejszym potencjale ekonomicznym, które tworzą strefę wewnętrzną (Z_2), strefę zewnętrzną (Z_3) i strefę marginalną (Z_4).

W procesie funkcjonowania struktury regionalnej zachodzi bardzo wiele relacji między wyróżnionymi elementami oraz położeniem centrów w strukturze regionu. Zasadniczą rolę w strukturze regionu centrów odgrywają elementy podstawowe (X_1). Odznaczają się znacznym potencjałem ekonomicznym oraz rozległymi relacjami z różnymi kategoriami otoczenia przez powiązania w zakresie rynków zbytu, zaopatrzenia, systemami zarządzania, kapitału i in. Stanowią one podstawową bazę ekonomiczną, która wpływa na funkcjonowanie elementów komplementarnych [X_2], pracujących zazwyczaj na potrzeby elementów podstawowych, elementów standardowych [X_3] pracujących na rzecz układu regionalnego ponadregionalnego oraz elementów o funkcjach lokalnych [X_4], pracujących na potrzeby miasta lub gminy. Odznaczają się one powiązaniem wewnętrznymi odnoszonymi do wyróżnionych kategorii elementów: podstawowych [x_{11}], komplementarnych [x_{22}], standardowych [x_{33}] i lokalnych [x_{44}].

Między nimi występują określone relacje aktywne, które ilustrują wiersze tabeli oraz relacje pasywne, które ilustrują jej kolumny. Na przykład wpływ elementów podstawowych na pozostałe ilustrują relacje od [x_{12}^x] do [x_{14}^x], a wpływ pozostałych elementów na elementy podstawowe kolumna relacji od [x_{21}^x] do [x_{41}^x].

Podobne relacje wewnętrzne zaznaczają się między wyróżnionymi typami własności od [y_{11}] do [y_{66}], a także relacje aktywne i pasywne zachodzące między nimi. Na przykład aktywny wpływ przedsiębiorstw państwowych (Y_1) na przedsiębiorstwa pozostałych typów własności od [Y_2] do [Y_6] ilustrują relacje od [y_{12}^y] do [y_{16}^y], a pasywny wpływ na nie, poszczególnych typów własności przedstawiają relacje od [y_{21}^y] do [y_{61}^y].

Koncentracja przestrzenna elementów struktury regionalnej tworzy centra rozwoju społeczno-gospodarczego o różnym potencjale ekonomicznym. W głównym stopniu na proces ich kształtowania w procesie historycznym rozwoju wpływa atrakcyjność dla lokalizacji różnorodnych podmiotów gospodarczych i instytucji. Podstawową rolę w tym procesie odgrywa konkurencyjność jednostek osadniczych występujących w przestrzeni regionalnej oraz odległość między nimi. Wpływa to na skupianie elementów podstawowych w określonych jednostkach osadniczych, które pociągają za sobą powstawanie elementów komplementarnych i standardowych. Natomiast elementy o funkcjach lokalnych wykazują tendencje do, w miarę równomierne, rozmieszczenia w strukturze przestrzeni regionalnej.

W procesie kształtowania struktury centrów regionalnych ważną rolę odgrywa potencjał ekonomiczny jednostek oraz rodzaje ich działalności produkcyjnej, usługowej, administracyjnej i samorządowej. Działalność przedsiębiorstw może obejmować wytwarzanie produktów i oferowanie usług powszechnie występujących, produktów standardowych, wywarzanie wyrobów w ramach powiązań kooperacyjnych, produktów reprezentujących wysokie technologie (ht), a także podejmowanie nowych produktów, które powstają w wyniku postępu technologicznego i technicznego. Rozmiary produkcji tych wyrobów i zasięg rynku nawiązuje do ich poziomu konkurencyjności oraz chłonności rynku wewnętrznego i rynków otoczenia.

Tworzenie procesów racjonalnego kształtowania struktur regionalnych zależy także w poważnym stopniu od jakości zasobów intelektualnych oraz poziomu kapitału ludzkiego i społecznego [Heffner, Kamińska 2010; Ziolo 2010]. Zasoby te tworzą określony poziom i jakość elit politycznych, które w odpowiednim stopniu przygotowane są do wykorzystywania reguł ekonomicznego rozwoju, zwłaszcza mikroekonomicznych i mezoekonomicznych, w celu pobudzania i wyznaczania kierunków

Tabela 3

Syntetyczny model funkcjonowania regionu

Elementy modelu	O	R	S	X	Y	Z	W	K	L	E
Otoczenie regionu	O ^o	O ^r	O ^s	O ^x	O ^y	O ^z	O ^w	O ^k	O ^l	O ^e
Województwo małopolskie	R ^o	R ^r	R ^s	R ^x	R ^y	R ^z	R ^w	R ^k	R ^l	R ^e
Struktury administracyjne regionu	S ^o	S ^r	S ^s	S ^x	S ^y	S ^z	S ^w	S ^k	S ^l	S ^e
Elementy struktury funkcjonalnej	X ^o	X ^r	X ^s	X ^x	X ^y	X ^z	X ^w	X ^k	X ^l	X ^e
Typy własności	Y ^o	Y ^r	Y ^s	Y ^x	Y ^y	Y ^z	Y ^w	Y ^k	Y ^l	Y ^e
Położenie w przestrzeni regionalnej	Z ^o	Z ^r	Z ^s	Z ^x	Z ^y	Z ^z	Z ^w	Z ^k	Z ^l	Z ^e
Rodzaje działalności	W ^o	W ^r	W ^s	W ^x	W ^y	W ^z	W ^w	W ^k	W ^l	W ^e
Zasoby i jakość kapitału	K ^o	K ^r	K ^s	K ^x	K ^y	K ^z	K ^w	K ^k	K ^l	K ^e
Poziom i jakość elit politycznych	L ^o	L ^r	L ^s	L ^x	L ^y	L ^z	L ^w	L ^k	L ^l	L ^e
Reguły rozwoju ekonomicznego	E ^o	E ^r	E ^s	E ^x	E ^y	E ^z	E ^w	E ^k	E ^l	E ^e

Źródło: Opracowanie własne.

przemian społeczno-gospodarczych i kulturowych układów regionalnych. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w wyznaczaniu racjonalnych celów polityki gospodarczej, społecznej i kulturowej. Powinny one nawiązywać do możliwości wzbogacania i tworzenia nowych endogenicznych zasobów ekonomicznych oraz możliwości wykorzystania potencjalnych egzogenicznych czynników, pochodzących z różnej kategorii otoczenia, dla wzrostu poziomu gospodarczego oraz jakości życia społeczeństwa.

Syntetyczny model funkcjonowania regionu przedstawia tab. 3. Obok wyróżnionych cech, szczególnie ważną rolę w procesie rozwoju regionalnego odgrywa poziom i jakość elit politycznych, które wyrastają z regionalnych zasobów intelektualnych, a także z zasobów kapitału ludzkiego i społecznego. Efekty rozwoju regionu są bowiem bardzo ściśle związane ze znajomością złożonego systemu sprzężeń aktywnych i pasywnych zachodzących między wyróżnionymi elementami, które kształtują się w nawiązaniu do reguł ekonomicznego rozwoju (mikroekonomiczne, mezo-, mega- oraz ekonomii światowej).

3. Centra wzrostu społeczno-gospodarczego woj. małopolskiego

W strukturze przestrzeni regionalnej dominującą rolę odgrywają centra wzrostu, które skupiają znaczną część potencjału społeczno-gospodarczego i kulturowego². Przez systemy oddziaływań, proporcjonalnie do potencjału ekonomicznego, wytwarzają one własne strefy oddziaływania. W 2012 r. w przestrzeni woj. małopolskiego funkcjonowały 83 centra wzrostu, które odznaczały się znaczną koncentracją potencjału ekonomicznego województwa, obejmując 631,0 tys. pracujących w gospodarce narodowej, tj. 89,0% ogółu pracujących (tab. 4). Wśród nich główną rolę odgrywa Kraków, który skupia 61,3 tys. pracujących, tj. 46,0%. Kolejne dwa centra Tarnów i Nowy Sącz koncentrują na swoim terenie 11,2% pracujących. W trzech dominujących centrach zaznacza się więc znaczna koncentracja potencjału gospodarczego – 57,2% pracujących. Ważną rolę odgrywają także kolejne cztery centra skupiające od 10 do 20 tys. pracujących, położone w zapleczu Krakowa (Zabierzów, Skawina) oraz w zachodniej części województwa (Chrzanów, Oświęcim), obejmujące łącznie 7,0% pracujących. W tych siedmiu największych centrach, łącznie skupia się 64,2% pracujących. Znacznie mniejszą rolę odgrywają centra o najniższym potencjale ekonomicznym. W 43 centrach, skupiających od 1 tys. do 2 tys. pracujących, koncentruje tylko 9,7% pracujących. Zróżnicowanie potencjału ekonomicznego w centrach wzrostu województwa podkreśla wysoki wskaźnik koncentracji osadniczej, który wynosi 0,572.

² W prezentowanym opracowaniu, jako *centra wzrostu społeczno-gospodarczego i kulturowego*, przyjmujemy miasta i gminy, które skupiają ponad 1000 pracujących w gospodarce narodowej. Jednostki o tym potencjale ekonomicznym, są w stanie wytwarzać własne strefy oddziaływania i wpływać na przemiany swojego zaplecza [Kudelko 2001].

Tabela 4

Potencjał ekonomiczny centrów wzrostu woj. małopolskiego w 2012 r.

Liczba pracujących w tys.	Liczba		Struktura	
	centrów	pracujących	centrów	pracujących
200 - 300	1	290 234	1,2	46,0
30 - 50	2	70 753	2,4	11,2
10--20	4	44 335	4,8	7,0
7--10	7	61 772	8,4	9,8
5--7	7	40 479	8,4	6,4
3--5	11	42 846	13,3	6,8
2--3	8	19 215	9,6	3,0
1--2	43	61 347	51,8	9,7
Ogółem	83	630 981	100,0	100,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Krakowie.

Wyróżnione centra odznaczają się zróżnicowaną bazą ekonomiczną, czego wyrazem jest ich struktura funkcjonalna (tab. 5). Wśród 83 centrów występujących w strukturze województwa, dominują 23 centra usług niematerialnych, które obejmują znaczną część potencjału ekonomicznego, skupiając 66,1% pracujących. Podstawowy wpływ na tę sytuację wywiera miasto Kraków. Kolejną grupę stanowi 20 centrów usługowo-przemysłowych, które obejmują 12,6% pracujących oraz 8 centrów usługowych, skupiających 6,5% pracujących (tab. 6). Te trzy wymienione kategorie centrów funkcjonalnych odgrywają dominującą rolę skupiając łącznie 85,2% pracujących. Znacznie mniejszą rolę odgrywa 14 centrów o funkcjach przemysłowych, skupiając tylko 7,2% pracujących. W dużym stopniu jest to konsekwencją upadku istniejących

Tabela 5

Kryteria wyróżnienia typów funkcjonalnych centrów wzrostu

Centra	Udział pracujących w:	
	przemysłe	usługach
Przemysłowe wyspecjalizowane	powyżej 70	poniżej 30
Przemysłowe wyspecjalizowane	60-70	40-30
Przemysłowo-usługowe	50-60	50-40
Usługowo-przemysłowe	40-50	50-40
Usługowe	poniżej 40	powyżej 40
w tym: usługi materialne	poniżej 40	powyżej 40
usługi niematerialne	poniżej 40	powyżej 40

Źródło: Kudelko [2001].

Typy funkcjonalne centrów wzrostu woj. małopolskiego w 2012 r.

Typy funkcjonalne centrów	Liczba ogółem		Miejskie		Wiejskie		Struktura pracujących w centrach:		
	centrów	pracujących	centrów	pracujących	centrów	pracujących	ogółem	miejskich	wiejskich
Przemysłowe wyspecjalizowane	5	18 496	3	14 966	2	3 530	2,9	7,0	2,7
Przemysłowe	9	27 392	3	15 681	6	11 711	4,3	7,0	2,8
Przemysłowo-Usługowe	14	30 617	5	14 260	9	16 357	4,9	11,6	2,6
Usługowo-Przemysłowe	20	79 778	10	64 120	10	15 658	12,6	23,3	11,6
Usługowe	8	40 904	3	33 590	5	7 314	6,5	7,0	6,1
Usługi materialne	4	16 856	1	1 164	3	15 692	2,7	2,3	0,2
Usługi niematerialne	23	416 938	18	410 115	5	6 823	66,1	41,9	74,0
Ogółem	83	630 981	43	553 896	40	77 085	100,0	100,0	100,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Krakowie.

wcześniej przedsiębiorstw przemysłowych i pozostałością podmiotów usługowych, funkcjonujących w większości w powiązaniu z budżetem państwa. Znikome znaczenie mają 4 centra usług materialnych, które obejmują tylko 2,7% pracujących.

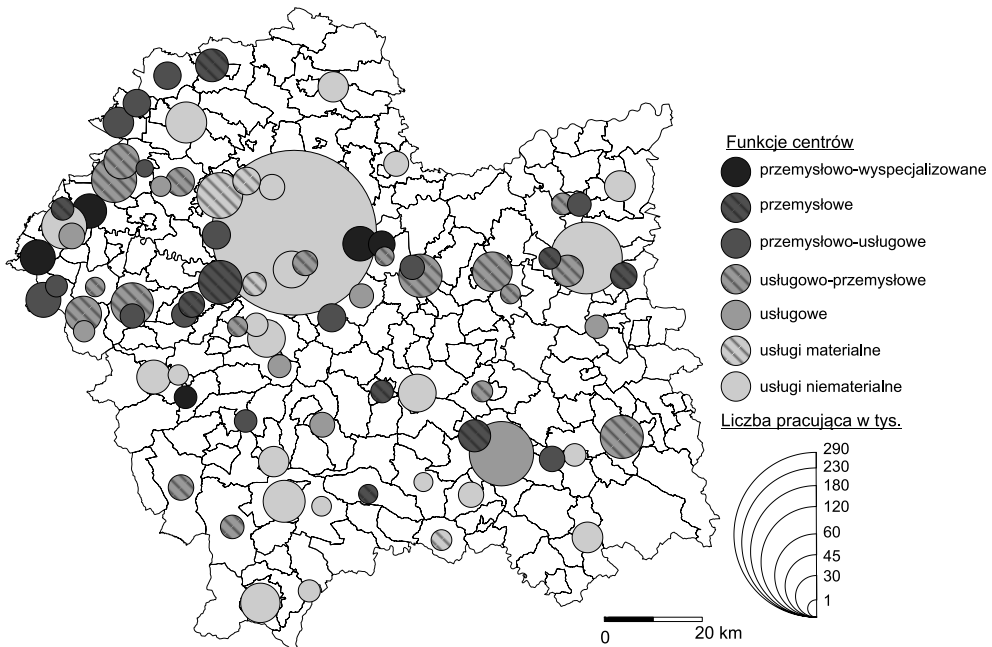
Znaczne różnice w strukturze funkcjonalnej zaznaczają się wśród centrów miejskich i wiejskich. Centra miejskie najczęściej pełnią funkcje usług niematerialnych. W 18 centrach tej kategorii skupia się 74,0% pracujących. Kolejne pozycje zajmują centra usługowo-przemysłowe (11,6%) i usługowe (6,1%), które łącznie obejmują 17,7% pracujących. Znacznie mniejszą rolę odgrywają centra związane z działalnością przemysłową. Reprezentuje je 11 centrów (przemysłowo-wyspecjalizowanych, przemysłowych, przemysłowo-usługowych), skupiających tylko 8,1% pracujących. Na obszarach wiejskich dominują centra przemysłowo-usługowe (skupiające 21,6% pracujących w tej grupie centrów), usługowo-przemysłowe (20,3%) i usług materialnych (20,4%), które łącznie skupiają 61,9% pracujących. Mniejszą rolę odgrywają centra reprezentujące pozostałe kategorie funkcjonalne, w tym usługowe (9,5%), o usługach niematerialnych (8,9%) i przemysłowo-wyspecjalizowane (4,6%).

W świetle przedstawionych rozważań wydaje się, że ważnym kierunkiem rozwoju centrów powinno być dążenie do wzmocnienia funkcji związanych z działalnością przemysłową, która wytwarza nowe produkty na potrzeby otoczenia i generuje przychody finansowe. Centra o funkcjach usługowych w zasadniczym stopniu rozwijają się na bazie zasobów finansowych ludności i przedsiębiorstw, a wraz z ich zmniejszaniem się ograniczają swoją działalność.

4. Struktura przestrzenna centrów wzrostu regionalnego

Wyróżnione w strukturze woj. małopolskiego centra wzrostu społeczno-gospodarczego wykazują wyraźne tendencje do koncentracji przestrzennej (ryc. 1, tab. 7). Podstawową rolę odgrywa centrum Krakowa, które skupia dominującą część potencjału ekonomicznego i obejmuje 46,0% ogólnej liczby pracujących w centrach, następnie strefa wewnętrzna wykształcająca się w zapleczu Krakowa, a w dalszej odległości strefa zewnętrzna (wschodnia i zachodnia).

W strukturze zewnętrznej strefy wschodniej dominującą rolę odgrywają duże centra położone w zbliżonej odległości od Krakowa (80-90 km) oraz w podobnej odległości między sobą: Tarnów, Nowy Sącz oraz Nowy Targ z Zakopanem. Natomiast w północnej części województwa, ze względu na relatywnie bliską odległość Kielc (ponad 130 km), uaktywniają się działania reguł konkurencji przestrzennej, które nie stwarzają warunków do wykształcenia się centrum o podobnym potencjale ekonomicznym. W strefie tej obszar między dominującymi centrami wypełniają centra o mniejszym potencjale ekonomicznym. Na jej obszarze wykształciło się 24 centrów skupiających 19,8% potencjału ekonomicznego województwa. Wśród nich dominują centra o funkcjach usług niematerialnych (10 centrów), które obejmują 11,2% ogólnego zatrudnienia i swoją działalność opierają w głównym stopniu na zasilaniu finan-

Ryc. 1 Centra wzrostu społeczno-gospodarczego woj. małopolskiego w 2012 r.
– powierzchnia kół proporcjonalna do liczby pracujących

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych US w Krakowie.

Struktura przestrzenna i funkcjonalna centrów wzrostu
woj. małopolskiego w 2012 r.

Typy funkcjonalne centrów	Ogółem	Strefy				
		centrum - Kraków	wewnętrzna	śląskie	zewnętrzne	marginalne
Liczba centrów						
Przemysłowe wyspecjalizowane	5		3	2		
Przemysłowe	9		3	2	4	
Przemysłowo-Uslugowe	14		6	6	2	
Uslugowo-Przemysłowe	20		11	3	5	1
Uslugowe	8		5	1	2	
Uslugowo materialne	4		3		1	
Uslugowo- niematerialne	23	1	9	2	10	1
Ogółem	83	1	40	16	24	2
Liczba pracujących						
Przemysłowe wyspecjalizowane	18 496		8 474	10 022		
Przemysłowe	27 392		13 473	5 564	8 355	
Przemysłowo-Uslugowe	30 617		11 666	15 521	3 430	
Uslugowo-Przemysłowe	79 778		42 654	17 866	9 500	9 758
Uslugowe	40 904		7 132	1 952	31 820	
Uslugowo materialne	16 856		15 692		1 164	
Uslugowo- niematerialne	416 938	290 234	33 311	19 657	70 364	3 372
Ogółem	630 981	290 234	132 402	70 582	124 633	13 130
Struktura pracujących						
Przemysłowe wyspecjalizowane	2,9		1,3	1,6		
Przemysłowe	4,3		2,1	0,9	1,3	
Przemysłowo-Uslugowe	4,9		1,8	2,5	0,5	
Uslugowo-Przemysłowe	12,6		6,8	2,8	1,5	1,5
Uslugowe	6,5		1,1	0,3	5,0	
Uslugowo materialne	2,7		2,5	0,0	0,2	
Uslugowo- niematerialne	66,1	46,0	5,3	3,1	11,2	0,5
Ogółem	100,0	46,0	21,0	11,2	19,8	2,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych US w Krakowie.

sowym budżetu państwa. Pod względem liczebności drugą pozycję zajmuje 5 centrów usługowo-przemysłowych o znacznie niższym potencjale ekonomicznym, które skupiają tylko 1,5% pracujących, natomiast pod względem potencjału drugą pozycję zajmują 2 centra usługowe skupiające 5,0% pracujących.

Odmienny charakter ma zewnętrzna strefa zachodnia położona między strefami oddziaływania Krakowa i aglomeracji śląskiej. Reprezentuje ją 16 centrów skupiających łącznie 11,2% ogółu pracujących. Dominują w niej centra usług niematerialnych (3,1% ogółu pracujących) oraz 9 centrów przemysłowo-usługowych i usługowo-przemysłowych (5,3% ogółu pracujących). W znacznym stopniu są to dawne centra przemysłowe, które w latach transformacji utraciły swoje pierwotne funkcje.

Między centrum Krakowa a strefą zewnętrzną wykształciła się strefa wewnętrzna. Reprezentuje ją 40 centrów skupiających 21,0% pracujących. Wśród nich dominuje 11 centrów usługowo-przemysłowych skupiających 6,8% pracujących i 9 centrów usług niematerialnych (5,3% pracujących).

Na współczesną strukturę funkcjonalną centrów wzrostu woj. małopolskiego, znaczny wpływ wywarły procesy transformacji gospodarczej. Na terenie byłych województw południowo-wschodniej Polski, zmiany strukturalne gospodarki najszybciej zaznaczyły się na terenie dawnego woj. krakowskiego i wyprzedzały ok. 10 lat zmiany struktur pozostałych województw [Zioło 1999]. Ogólnie nastąpiło znaczne osłabienie roli industrializacji w aktywizacji gospodarczej zaznaczające się w spadku pracujących w przemyśle, a w konsekwencji relatywnie wzrósł udział sektorów usługowych. Nie pojawiły się w tym czasie nowe przedsiębiorstwa przemysłowe nawiązujące do nowej fazy społeczeństwa informacyjnego, chociaż region posiada w tym zakresie duże zasoby kapitału ludzkiego³. Dlatego obecnie pojawia się nowy problem aktywizacji procesów gospodarczych prowadzących do reindustrializacji układów regionalnych. Sektory produkcyjne, wytwarzają bowiem nowe wartości, które przyczyniają się do zwiększania potencjału gospodarczego oraz zasobów finansowych podmiotów gospodarczych i społeczeństwa, co z kolei przyczynia się do aktywizacji rynku. Natomiast działalność usługowa z reguły nawiązuje do rozmiarów chłonności rynku, które określają zasoby finansowe. Działalność tego typu przedsiębiorstw w przeważającym stopniu drenuje zasoby finansowe i ogólnie w mniejszym stopniu wpływa na wzrost gospodarczy. Natomiast przez wyczerpywanie zasobów finansowych, prowadzi do osłabienia wzrostu gospodarczego, społecznego i kulturowego układów lokalnych. Dlatego ważnym zadaniem przed władzami regionalnymi jest stwarzanie warunków do pobudzania rozwoju działalności wytwórczej.

Nie bez znaczenia w tym zakresie jest struktura własności największych przedsiębiorstw zlokalizowanych na terenie woj. małopolskiego. Wśród 127 największych firm, dominujące znaczenie pod względem wartości sprzedaży mają przedsiębiorstwa zagraniczne, które obejmują 43,5% udziału w ogólnej sprzedaży, a łącznie z mieszanymi formami własności obejmują 56,8% wartości. Pojawia się ważny problem, w jaki sposób wpływać na te kategorie przedsiębiorstw, aby swoje zyski w formie nowych inwestycji lokowały na terenie woj. małopolskiego. Natomiast mniejsze zna-

³ Krytyczne uwagi w tym zakresie przedstawia Kieżun [2012] oraz [Raport... 2014 i wcześniejsze lata].

czenie w tym zakresie mają przedsiębiorstwa prywatne z polskim kapitałem, których udział w ogólnej wartości sprzedaży jest znacznie niższy i wynosi 31,5%.

Literatura

- Churski P. (red.), 2014, *Rozwój regionalny i polityka regionalna*. 25. Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM, Poznań.
- Gaczek W. M. (red.), 2013, *Dynamika, cele i polityka zintegrowanego rozwoju regionów. Aspekty teoretyczne i zarządzanie w przestrzeni*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Gruchman B., 2012, *Brak koordynacji w teorii i praktyce rozwoju regionalnego*, [w:] *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Irenie Pietrzyk*, E. Molendowski (red). Wyd. UE, Kraków, s. 34-38.
- Harańczyk A., 2011, *Perspektywy rozwoju regionalnego Polski w okresie programowania po 2013*. Studia KPZK PAN, t. CXL, część I i II, Warszawa.
- Harańczyk A., Kudłacz T. (red.), 2010, *Wyzwania regionalnego i przestrzennego rozwoju Polski na początku XXI wieku*. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zygmuntowi Szymli, UE, Kraków,
- Heffner K., Kamińska W. (red.), 2010, *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*. Studia KPZK PAN, t. CXXXVI, Warszawa.
- Kieżun W., 2012, *Patologia transformacji*. Wyd. Poltext, Warszawa.
- Klasik A., Biniecki J., Ochojski A., 2014, *Metropolitalny foresight strategiczny metodologia i studium przypadku*. Studia KPZK PAN, t. CLX, Warszawa.
- Korenik S., 2011, *Region ekonomiczny w nowych realiach społeczno-gospodarczych*. CeDeWu Sp. Z o.o, Warszawa.
- Kuciński K., 1990, *Podstawy teorii regionu ekonomicznego*. PWN, Warszawa.
- Kudęłko J., 2001, *Przemiany struktury funkcjonalnej i przestrzennej centrów wzrostu społeczno-gospodarczego województwa opolskiego w latach 1995-1999*. Opolskie Roczniki Ekonomiczne, PTE Oddział w Opolu, t. 16, s. 241-249.
- Kudęłko J., 2003, *Położenie centrów wzrostu społeczno-gospodarczego wschodniego pogranicza jako wyraz ładu przestrzennego*, [w:] *Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego*. Biuletyn KPZK PAN, z. 205, s. 179-192.
- Kudęłko J., 2005, *Rozwój regionalny a konkurencyjność regionów*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju konkurencyjności regionów*. Instytut Gospodarki WSiLiZ, Rzeszów, s. 57-74.
- Kudęłko J. (red.), 2007, *Uwarunkowania rozwoju rzeszowskiego obszaru metropolitalnego w systemie społeczno-gospodarczym i innowacyjnym województwa podkarpackiego*. Komisja Nauk Ekonomicznych Oddział PAN w Krakowie, Wyd. Oddziału PAN, Kraków.
- Kudęłko J., 2013, *Uwarunkowania i kierunki rozwoju województw Polski Wschodniej jako regionów słabo rozwiniętych*. Studia KPZK PAN, t. CLI, Warszawa.
- Kuźnik F., 2013, *Badania miejskie i regionalne, Doświadczenia i perspektywy*. Studia KPZK PAN, t. CLIII, Warszawa.
- Maik K. (red.), 2013, *Polityka rozwoju regionów oparta na specjalizacjach inteligentnych*. Studia KPZK PAN, t. CLV, Warszawa.

- Małuszyńska E. (red.), 2013, *Dynamika, cele i polityka zintegrowanego rozwoju regionów. Perspektywa europejska*. Bogucki Wyd. Naukowe. Poznań.
- Parysek J. J., Stryjakiewicz T. (red.), 2008, *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*. Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Raport Polskiego Lobby Przemysłowego 2012, Czarna lista barier w rozwoju przedsiębiorczości*, Lewiatan, Warszawa, 2014.
- Stachowicz J., Nowicka-Skowron M., Voronina L. (red.), 2014, *Rozwój organizacji i regionu wyzwaniem dla ekonomii i nauk o zarządzaniu*. Wyd. „Dom Organizatora”, Toruń-Lublin.
- Straty w potencjale polskiego przemysłu i jego ułomna transformacja po 1989 roku. Wizja nowoczesnej reindustrializacji Polski, strukturyzacji*. Raport Polskiego Lobby Przemysłowego, Warszawa, marzec, 2012.
- Stryjakiewicz T. (red.), 2010, *Sektor kreatywny w poznańskim obszarze metropolitalnym*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Ślęzak T., Ziolo Z., (red.), 2003, *Spoleczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ladu przestrzennego*. Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa.
- Ziolo Z., 1996a, *Miejsce mezoekonomii w ekonomii*, [w:] *Rola mezoekonomii w rynkowym systemie zarzadzania gospodarki. Ksiega Jubileuszowa dla uczczenia 50-lecia pracy naukowo-dydaktycznej Profesora Jozefa Gajdy*, K. Górka (red). AE w Krakowie, Kraków, s. 55-58.
- Ziolo Z., 1996b, *Znaczenie koncepcji regionu dla budowy strategii rozwoju*, [w:] *Rozwój i restrukturyzacja gospodarki regionalnej*. AE, Kraków, s. 76-78.
- Ziolo Z., 1999, *Transformacja struktur subregionalnych Polski Poludniowo-Wschodniej w okresie zmian systemu gospodarowania*. PAN Oddzial w Krakowie. Prace Komisji Nauk Ekonomicznych, 24, Sekcja Gospodarki Przestrzennej, Wyd. Oddzialu PAN, Kraków.
- Ziolo Z., 2003, *Przestrzen geograficzna jako miejsce realizacji idei ladu przestrzennego*, [w:] *Spoleczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ... op. cit.*, s. 25-43.
- Ziolo Z. 2010, *Rola zasobow intelektualnych, kapitalu ludzkiego i spolecznego w procesach rozwoju obszarow wiejskich*, [w:] *Kapital ludzki i spoleczny...*, *op. cit.*, s. 11-31.